

Т.І. Сущенко

ДІЯЛЬНІСТЬ ВИКЛАДАЧА В УМОВАХ ГЛОБАЛІЗАЦІЇ ОСВІТНЬОГО ПРОСТОРУ

Проведено аналіз концептуальних підходів дослідників до характеристики впливу цивілізаційних процесів на вищу освіту, розкрито зміни та особливості професійної діяльності викладача в умовах глобалізації освітнього простору як аргумент необхідності формування загальнопланетарної системи освіти.

Ключові слова: глобалізація освітнього простору, викладання, викладач, культура мислення, духовна взаємодія.

Постановка проблеми, її зв'язок з важливими завданнями. На сучасному етапі світового розвитку глобалізація може набувати справедливого характеру тільки за умови широкомасштабних і наполегливих зусиль усіх держав і народів з формування спільного майбутнього, заснованого на нашій належності до роду людського в усій його різноманітності, духовний світ якого має формуватися системою культурних цінностей. Криза цінностей є особливим дестабілізуючим чинником взаємодії між націями, економічними та політичними системами, між людьми.

Втім, глобалізація формує й нову еру культурно-інформаційних контактів, спільні соціальні інститути, прискорює інтеграцію політичного, економічного, культурного життя, суттєво впливає на системи освіти різних країн і є важливим чинником їх модернізації.

Аналіз останніх наукових публікацій. Питання глобалізації освітнього простору інтенсивно розробляли В. Андрущенко, Г. Балл, І. Бех, С. Гончаренко, А. Джуринський, М. Дробноход, І. Зязюн, К. Корсак, В.Кудін, М. Миропольська, В. Олійник, В. Кремень, О. Пономарьов, Л. Пуховська, О. Романовський, Л. Товажнянський та ін.

В основі інтеграції освітніх процесів, на думку більшості дослідників, має бути перехід від виховання громадянина країни - до формування громадянина Планети. Механізм такого переходу має стати для педагогічної науки предметом наукового осмислення та науково-методичного забезпечення.

Мета статті - висвітлити деякі концептуальні підходи до визначення перспективних парадигм вищої освіти ХХІ століття та діяльності викладача в умовах активної глобалізації освітнього простору.

Виклад основного матеріалу з повним обґрунтуванням отриманих результатів. Усе більш очевидно, що головні проблеми глобалізації освітнього простору знаходяться в площині, пов'язаній з тим, яка держава, хто і як використовує свою систему освіти як арсенал засобів удосконалення та спрямування її на гуманістичне осмислення основних функцій освіти, гуманізацію життя кожної особистості, запровадження в освіті діалогічних засад, бо особистість, на думку І. Беха, це така сукупність, яка протистоїть будь-якому насильству [1].

Приниження гідності надзвичайно ранить особистість. Отже, повага гідності особистості є першим вихідним правилом будь-якої системи освіти, особливо – вищої, в якій піднесення статусу особистості майбутнього спеціаліста України до вищої

© Т.І. Сущенко, 2013

цінності буття є усвідомленою метою й вирішальною умовою успішної професійної підготовки фахівців сьогодення, як науково-практичний напрямок роботи вищих навчальних закладів, як соціально значуща її цінність.

Сучасна наука пропонує педагогам комплексний погляд на світ і людину в ньому, на її місце і роль в масштабах соціуму і Всесвіту. Філософські ідеї про безмежність розвитку особистісного потенціалу, про ноосферу, етногенез, які ввійшли в суспільний контекст, значно розширюють і поглиблюють розуміння природи людини, відкривають нові підходи до діяльності освітніх закладів, педагогічної діяльності, зміст якої все чіткіше розглядається як творення *інноваційної людини* (В. Кремень).

Ці явища до краю ускладнюють завдання сучасної системи вищої освіти. Не допомагають у цьому розрізнені “моря” найсучаснішої науково-люднознавчої інформації, нагромадженої за останні півсторіччя багатьма науками. Ці знання невпинно розширюються і майже щодня поповнюються новими. Вони незмірно потрібні сучасному педагогу, батькам, учням і студентам для самопізнання себе, уникнення нещастя і збочень, які постали у новому тисячолітті перед найцивілізованішими суспільствами у сфері освіти і підготовки нових поколінь до життя на ушкодженій планеті під мечем низки небезпечних загроз для виживання людства. Доведено, що на землі реально існує багато зон, в яких уже сьогодні жити людині неможливо.

На думку В. Кудіна, “... при розумному осмисленні новітніх науково-технічних досягнень людство зможе повернути на шлях справжнього прогресу, не руйнуючи природу, а сприяючи її вдосконаленню... Спонукає прагнення до пізнання, творчості, творення, досконалості, до краси, добра, моральності та людяності - основа оновлення системи освіти для нинішнього часу людської історії” [6, с. 10, 36].

У зв'язку з цим В. Кудін робить важливий висновок, що “... *основною метою освіти* у новому столітті є навчити людей розумно жити, діяти, творити, раціонально та дбайливо використовуючи природні ресурси, постійно їх поповнювати. Вчити жити в дружбі з іншими країнами і народами, назавжди усунути з життя війни, ворожнечу, вбивства” [6, с. 84].

Сказане В. Кудіним - ще один аргумент нагальної потреби формування загальнопланетарної системи освіти, розвитку єдиної планетарної педагогіки. У зв'язку з цим розуміння смисло-ціннісного ідеалу людства та інтеграції різних наук набирає сили, цьому сприяє потреба вирішення групи глобальних та інших проблем, без чого не можна сподіватися на виживання людства і забезпечення його стійкого розвитку.

У дослідженнях багатьох вчених конструювались моделі інтеграційних процесів у формуванні особистості сучасного випускника вишу задовго до виникнення питань про глобалізацію освітнього простору.

Зокрема, утверджується і розвивається А. Джуринським концепція виховання мешканців Землі - як спільного Дому людства [3].

Посилаючись на світовий досвід подолання кризи в освіті, Л. Воробйова, зокрема, підкреслює, що найважливішим завданням освітньої інтеграції є робота, спрямована на духовне зближення народів, подолання взаємних образ та недовіри між ними [2].

В. Кудін, аналізуючи стан сучасної світової вищої школи, вважає, що зміни соціальних і політичних пріоритетів багатьох країн світу зумовили перегляд основної мети освіти: перехід від виховання громадянина якоїсь однієї держави до формування “громадянина світу”, людини відповідальної й освіченої, мораль якої має досягнути рівня відповідності тим завданням, які вже зараз потрібно вирішувати.

Вдумливе ставлення до творчої спадщини інших народів дозволить, на думку М. Миропольської, побачити не тільки різницю, але й знайти спільне у ставленні до

дійсності, допоможе більш глибоко пізнати своє рідне, дасть відповідь на важливе питання: як жити разом у мирі та злагоді, утверджувати досвід системної оптимізації розв'язання не тільки економічних та екологічних проблем, але й гарантувати Гармонію і культуру стосунків між людьми.

Зрозуміло, що якісний бік інтеграції освітньої галузі повністю залежить від науково-методичного забезпечення стратегії культури миру, яка полягає, на наш погляд, у такому:

- формування базової культури особистості, її вміння виявити своє ставлення до світу, до людей, до себе в самотніх національних формах;
- розуміння педагогами відповідальності як учителя людства, який стоїть у джерел суспільства майбутнього, як учителя, що формує особистість дитини, людини для всього людства;
- перебудова системи освіти в систему виховання і розвитку особистості;
- перетворення все ще існуючої практики авторитаризму у стосунках суб'єктів навчально-виховних закладів, закладів культури, урядових установ, громадських організацій на основі розроблення і використання науково обґрунтованих програм під назвою "До культури миру";
- формування нової свідомості з орієнтацією на світову культуру миру, адекватної почуттям, потребам і діям, відповідальності за безпеку, благополуччя, комфорт і радість життя.

Таким чином, проаналізовані нами окремі напрями інтеграції в освітній сфері дають підстави для висновку, що до найважливіших, сучасних цілей освіти можна віднести такі:

- залучення людей до осмислення стану сучасної планетарної екології через ознайомлення з біологічними регіональними системами різного масштабу, з їх взаємозалежностями та наслідками взаємодії з підсистемами інших регіонів;
- гармонізація міжособистісних стосунків на основі реалізації загальнолюдських цінностей, на досягненнях у цій сфері різних культур і цивілізацій, на повазі етнокультурних особливостей інших народів;
- ознайомлення з випадками міжетнічних конфліктів, етнічним багатством людського роду, з миротворчими формами захисту прав людини;
- навчання дітей і дорослих умінню жити й працювати разом, у команді, в групі, брати на себе відповідальність за долю інших людей;
- здійснення психологічного оздоровлення гуманістичними методами виховання через успішну творчу працю, духовну взаємодію, стимулювання і оволодіння методами самооздоровлення тощо.

Серед тих засобів, на які може розраховувати частина людства у вирішенні вказаних проблем, найбільш перспективними є наука і освіта.

Інтеграцію навколо глобальних проблем життєдіяльності людства і кожної конкретної особистості з урахуванням уже існуючих прогресивних ідей глобалізації освітнього простору К.Корсак пов'язує з потребами у зміні людством багатьох його нинішніх ідеалів та прагнень, уявлень про життєві цінності, про вибір людиною власного сповідального шляху до щасливої долі.

Дійсно, на думку К. Корсака, вже сьогоднішня вища освіта має зосередити увагу на формуванні тих загальнолюдських цінностей життя, в яких не буде місця агресії, сутяжництву, насильству, безжалісній експлуатації чужої праці, збагаченню за рахунок інших, використанню зброї як засобу панування над іншими країнами і народами [5, с. 20].

Відірваність освіти від цих глобальних проблем гальмує розвиток суспільства, освіти, самої особистості (викладача, учня, вчителя, будь-якого громадянина планети). Цим передусім пояснюється і той усіма визнаний факт, що знання механічно не переростають у гуманні й порядні стосунки між людьми, а з них – у стиль поведінки. Більше протилежних випадків, коли, наприклад, грамотні й навіть обізнані в юридичних кодексах люди свідомо порушують права інших, вирубують ліси під власні дачі, скоюють цинічні фінансові махінації і не бачать у цьому ніякого гріха перед народом, перед суспільством, перед своїми батьками та дітьми. У свій час К. Ушинський попереджав, що знання не роблять людину вихованою.

Вчені всього світу б'ють тривогу, що вже не можна продовжувати робити на Землі тільки те, що хочеться, що людина, де б вона не мешкала, має приймати на себе – в особистому й історичному плані – відповідальність за все те, що відбувається на планеті. Дослідниками науково обґрунтовується необхідність формування засобами освіти планетарного мислення, йдеться про зародження взаємозалежного й інтегрованого світу, про духовність як усвідомлення своєї приналежності до цілісного світу.

Зусилля освітян, таким чином, мають бути спрямовані на розв'язання глобальних проблем виживання цивілізації, яке потребує педагогічної співпраці, співтворчості й координованого розвитку нового громадянина Планети.

Нову модель людського співіснування на Землі вчені пов'язують також із загостренням економічної, екологічної, духовної кризи. Освіта й виховання мають бути основними чинниками впливу на підготовку до майбутнього життя в умовах цілісності, взаємозалежності, відповідальності й турботи, замість вузько орієнтованої моделі життєдіяльності на Землі.

Отже, з яких би позицій ми не підходили до парадигми вищої освіти, потрібно оперативніше робити безпосередні практичні кроки до участі у дослідженні та розв'язанні розглянутих глобальних проблем. Здійснення таких кроків потребує серйозного наукового обґрунтування відповіді педагогів-дослідників та вчителів на такі важливі запитання:

- Якими мають бути сьогодні цілі загальної освіти, що визначають її зміст та організацію?
- Яким чином відбирати зміст планетарно орієнтованої освіти, якою мають оволодіти студенти?
- За якими критеріями мають оцінюватись якості здобутої освіти у вищих навчальних закладах?

Відповіді на ці запитання і визначають стратегію розвитку педагогічної науки, освіти будь-якої країни, її пріоритети та напрями.

Але чи досліджені закономірності функціонування й розвитку освітніх процесів з урахуванням того, що відбувається в науці, на Землі, у Всесвіті? Чи стурбовані цими проблемами організатори модернізації сучасної освіти, чи мають наміри врахувати тенденції суспільного розвитку? Чи зацікавлена в решті-решт влада у вихованні усім світом заявленої гуманної, порядної, безкомпромісної й кришталево чесною особистості? Чим можна переконати в цьому практичного освітянина, якщо критерієм якості освіти і його праці вважається рівень навченості випускників у цілому і володіння ними спеціальними знаннями й навичками, зокрема?

Першорядного значення вищесказане набуває, коли йдеться про підготовку майбутньої духовно-інтелектуальної еліти, яка, маючи величезний творчий потенціал, має реально впливати на перебіг подальших перетворень в Україні і в усьому світі. Чи

враховують таку нову місію ті, хто здійснює її професійне і громадське становлення, готує до виконання свого історично-суспільного призначення?

Далеко не всі й не усякі дії й результати професійної діяльності навіть успішного викладача вищої школи плідно впливають на становлення студентів вищих навчальних закладів як високоморальних і кваліфікованих спеціалістів з точки зору суспільної моралі в умовах ринкової економіки. Не завжди навіть академічні групи ВНЗ свідомо приймає на віру духовно-етичну позицію й діяльність сучасного викладача. Втім, тільки його моральна практика (ставлення, реакція на політику й образ життя людей, його власна поведінка) перевіряє цінність створених ним професійних цілей та ідей, образ мислення, творчі наміри. Потрібні також значні й усвідомлені зусилля і навіть активна особистісна творчість самого викладача у сфері моралі для цілеспрямованого формування й розвитку моральної практики в умовах складного соціуму, в якому розвиток якісно нової етики й практики навчальних стосунків має духовно збагачуватись у процесі викладання. Підвищення рівня відповідальності за цей процес має набирати сили не по наказу "зверху", а за власним визнанням необхідності й значущості духовного взаємозбагачення студентів і викладачів у вузівському педагогічному процесі.

В. Кремень, досліджуючи дану проблему, доводить, що сучасна цивілізація значно розширює й ускладнює комунікативне середовище, в якому людина повсякчас вступає в безліч контактів, які мають різну географію, що в ситуаціях конкуренції перед освітою постає чимало нових завдань, що "головне з них – залишити в минулому авторитарну, репресивну педагогіку і перейти до педагогіки толерантності. Утвердити в навчальних закладах атмосферу взаємної поваги і пошанування тих, хто навчається. Перейти від суб'єктно-об'єктних відносин між учителем і учнем, професором і студентом, до суб'єкт-суб'єктних, де обидві сторони були б активними й діяльними. Без цих зрушень ми не змінимо суспільства, держави" [4, с. 9].

Тому сьогодні, як ніколи раніше, першою і найважливішою педагогічною ознакою успішної діяльності викладача вищої школи є і буде не безособовий інформаційний підхід з акцентом на засвоєння знань, умінь і навичок, як до суто формального навчання, однакового для всіх, а перехід до особистісно орієнтованої цілеспрямованої професійної підготовки кожного фахівця як суб'єкта сучасного етапу розвитку наукової думки людства, здатного під керівництвом викладача поєднувати знання із різних наук, приводити ці знання в систему у щоденній майбутній професійній діяльності, обов'язково переосмислювати своє професійне ставлення до існуючого, інколи навіть перспективного досвіду, вчитись цілеспрямовано працювати, самостійно організовуючи активне самовиявлення творчого потенціалу і його зростання.

Що все це означає? І чому?

У глобальному світі, який уже зараз ставить безліч невідомих і нетрадиційних інтелектуальних запитань, викладачу, відповідаючи на них, уже сьогодні необхідно мислити інакше, ніж раніше, ставитись до своїх відповідей на питання, пов'язаних з активною глобалізацією освітнього простору, не тільки обережно, але й особливо відповідально. Потрібно ще багато часу й максимальних зусиль, щоб підняти рівень свого глобального мислення й свідомості студентів, щоб разом мислити позитивно.

Тому навіть тлумачення таких загальноприйнятих термінів у педагогіці, як "починати викладати" треба пов'язувати зі словами "починати навчати студентів дисципліни професійного мислення", "розвитку уяви", "будуючи" разом з ними свіжі думки, які мають бути різними, великими, значними, яскравими, масштабними й добрими.

Оптимальна організація такого викладання відкриває великі можливості й природну налаштованість студентів на те, щоб мати під час професійного навчання свою думку, пробуджує бажання її формулювати й відстоювати. Такий цілеспрямовано організований викладачем процес психологи називають організацією "зваженого мислення".

Але такий підхід до викладацької роботи в умовах активної глобалізації освітнього простору наштовхується на існуючу суперечність: "бути у всьому правим означає не дозволяти собі жодного разу помилятися. Лише той, хто не здатний думати, не може помилятися".

Втім, необхідність весь час бути правим була й досі є основою викладання у вищій школі. Протягом усіх років навчання нам повідомляли тільки перевірені факти. Нас навчали виводити з них умовиводи, яких ми повинні дійти в результаті "наданого нам "правильного" алгоритму дій. Небезпека виникає, якщо вважати, що можна обійтися одним тільки вертикальним мисленням. Намагаючись постійно бути правим, ми позбавляємо себе можливості рухатися до творчості і прогресу. Потреба бути в усьому правим – справжній бар'єр, який ми зводимо на шляху до нових ідей.

На думку відомого психолога І. Русинки, бути ефективним означає виявитися нарешті правим тільки на останньому етапі. Краще мати багато ідей, нехай навіть якісь із них будуть хибними, ніж постійно почувати себе правим за **дефіциту яскравих думок**. Перебування в самотності вертикального мислення може стати небезпечним [7, с. 180].

Отже, творче мислення становиться і феноменом культури, оскільки культура стосується особистості, виступаючи як міра і чинник її розвитку, презентуючи при цьому не тільки спосіб мислення, але й характер ставлення до діяльності. Ефективна діяльність викладача, таким чином, визначається й тим, настільки широко, соціально усвідомлено він здатний реагувати на різні, інколи й не зовсім йому "симпатичні" ідеї та висловлені студентами думки, наскільки вільно він володіє наукомісткою технікою й психолого-педагогічною технологією, як розвинута в ньому здібність не відставати від темпів наукового прогресу і як при цьому ці властивості пронизує розуміння загальнолюдських пріоритетів.

Викладацька поведінка в цьому ракурсі є цілісною, інтегральною особистісною характеристикою викладача, яка тим і відрізняється, що володіє фундаментальним загальнонауковим, методологічним знанням, системою ціннісних орієнтацій, спрямованих на творчий саморозвиток і дослідницьку діяльність, науково-етичним стилем мислення як особистісною цінністю у справі формуванні цілісної особистості студента.

Саме такий стиль культури мислення – запорука глибокого внутрішнього взаємозв'язку мислення, світогляду і професійної свідомості успішного викладача вищої школи, у якого здатність творчо мислити є ціннішою і вищою за його вміння та знання.

Друга ознака успішного викладача в добу глобалізації освітнього простору - його професійна потреба позбутися буденності в навчальному спілкуванні, спалах при цьому осяяння і прозріння, коли студенти під час викладання знаходять у нього щось до цього невідоме, виражаючи приємне ставлення й позитивні емоції, під час яких, за нашою концепцією вузівського педагогічного процесу, тільки й відбувається в аудиторії духовна взаємодія, як найважливіша умова інтелектуальної співтворчості та наукового діалогу.

Тому головними специфічними рисами сучасного процесу викладання у вищій школі стають відкритість до партнерства, новаторства, цільова індивідуалізація розвитку педагогічних систем, варіативність форм, методів і засобів викладання, соціа-

льна цінність яких полягає у пробудженні й розвитку здатності студентів самостійно здобувати нові наукові знання, творчо використовувати й перетворювати їх на найважливіший засіб досягнення успіху в оновленні практичної професійної діяльності.

Висновки з дослідження і перспективи подальших розробок. Таким чином, у системі безумовних змін і пріоритетів професійної діяльності викладача вищої школи на перший план виступають:

- організація викладання на основі інтелектуального діалогу, духовної взаємодії та співтворчості;
- цілеспрямоване підвищення соціального й особистісного статусу студента, його особистісного потенціалу;
- розвиток здатності студента бути суб'єктом навчальної діяльності, успішно використовувати Інтернет як ключ знань з усього світу;
- розкривати та примножувати діяльнісні можливості майбутніх спеціалістів компетентно й відповідально виконувати соціально-професійні ролі, розвивати ціннісні орієнтації, продукувати нові ідеї, створювати реальні передумови й "точки зростання" для постійного саморозвитку;
- вироблення у студентів власної оригінальної особистісної позиції з будь-якого аспекту життєдіяльності й майбутньої професійної діяльності.

Отже, тільки враховуючи об'єктивні цивілізаційні зміни й тенденції глобалізації освітнього простору, заздалегідь передбачаючи їхній вплив на всі сфери життєдіяльності людства, вища школа зможе досягти інноваційного рівня свого розвитку, посісти у Всесвіті гідне місце у справі дієвого цілеспрямованого впливу на створення мобільного суспільства.

Список літератури: 1. Бех І.Д. Особистість у просторі духовного розвитку: навч. посіб. / І.Д. Бех. - К. : Академвидав, 2012. – 256 с. 2. Воробйова Л.С. Світовий досвід у подоланні кризи вищої освіти / Л.С. Воробйова // Сучасний стан вищої освіти в Україні: проблеми та перспективи: тези доповідей Всеукраїнської науково-методичної конференції. – К. : КНУ, 2000. 3. Джуринский А.Н. Сравнительная педагогика: учебное пособие / А.Н. Джуринский. - М., 1998. – 172 с. 4. Кремень В. Освіта в структурі цивілізаційних змін / Василь Кремень // Вища освіта України. – 2011. - № 1. – С. 9. 5. Корсак К.В. Світова вища освіта. Порівняння і визнання закордонних кваліфікацій і дипломів / За заг. ред. проф. Г.В. Щокіна - К.: МАУП – МКА, 1997. – 208 с. 6. Кудин В.А. Образование в судьбах народов (Дидактика нового времени) / В.А. Кудин // К. : ПП "Гама-Принт", 2007. – 218 с. 7. Русинка І.І. Психологія: навч. посіб. / Іван Русинка. – [2-ге вид., переробл. і доповн.]. – К. : Знання, 2011. – 407 с.

Bibliography (transliterated): 1. Beh I.D. Osobystist' u prostori duhovnogo rozvytku: navch.posib. / I.D. Beh. - K. : Akademvydav, 2012. – 256 s. 2. Vorobjova L.S. Svitovyj dosvid u podolanni kryzy vyshhoi' osvity / L.S. Vorobjova // Suchasnyj stan vyshhoi' osvity v Ukraini: problemy ta perspektyvy: tezy dopovidej Vseukrai'ns'koi' naukovo-metodychnoi' konferencii'. – K. : KNU, 2000. 3. Dzhurynskij A.N. Sravnytel'naja pedagogyka: uchebnoe posobyе / A.N. Dzhurynskij. - M., 1998. – 172 s. 4. Kremen' V. Osvita v strukturi cyvilizacijnyh zmin / Vasyl' Kremen' // Vyshha osvita Ukrainy. – 2011. - № 1. – S. 9. 5. Korsak K.V. Svitova vyshha osvita. Porivnjannja i vyznannja zakordonnyh kvalifikacij i dyplomiv / Za zag. red. prof. G.V. Shhokina - K.: MAUP – MKA, 1997. – 208 s. 6. Kudyn V.A. Obrazovanye v sud'bah narodov (Dydaktyka novogo vremeny) / V.A. Kudyn

// К. : PP "Gama-Prynt", 2007. – 218 s. 7. Rusynka I.I. Psychologija: navch. posib. / Ivan Rusynka. – [2-ge vyd., pererobl. i dopovn.]. – K. : Znannja, 2011. – 407 s.

УДК 378.662

Т.И. Сущенко

ДЕЯТЕЛЬНОСТЬ ПРЕПОДАВАТЕЛЯ В УСЛОВИЯХ ГЛОБАЛИЗАЦИИ ОБРАЗОВАТЕЛЬНОГО ПРОСТРАНСТВА

Проведен анализ концептуальных подходов исследователей к характеристике влияния цивилизационных процессов на высшее образование, раскрыты особенности профессиональной деятельности преподавателя в условиях глобализации образовательного пространства как аргумент необходимости формирования общепланетарной системы образования.

Ключевые слова: глобализация образовательного пространства, преподавание, преподаватель, культура мышления, духовное взаимодействие.

UDK 378.662

T. Sushchenko

ACTIVITY OF THE TEACHER IN THE CONTEXT OF EDUCATIONAL SPACE GLOBALIZATION

An analysis of the conceptual approaches of researchers to characterize the influence of civilization processes for higher education, especially professional disclosed teacher in a globalized educational environment as an argument need to form planetary system formation.

Key words: globalization of educational space, teaching, teacher, the culture of thinking, spiritual interaction.

Стаття надійшла до редакційної колегії 2.03.2013